

ROLAND DE VAUX OP:

AZ ÓSZÖVETSÉGI LEVITASÁG

Vorwort des Übersetzers. Diese Übersetzung ist ein Kapitel des Buches von DE VAUX, Roland, *Das Alte Testament und seine Lebensordnungen* (Herder 1960, II. Band VI. Kapitel, 192–207.). Roland de Vaux OP (1903–1971) war Exeget und Archäologe. Seit 1933 war er Professor und zwischen 1945–1965 Direktor der „École Biblique et Archéologique Française“ in Jerusalem. Er war der Haupt-Ausgräber von Tell el-Fara, Tell Keisan und besonders von Khirbet Qumran, dann leitender Herausgeber (ab 1953) der Texte von Qumran (DJD). Neben dieser bedeutungsvollen archäologischen Tätigkeit ist er einer der ausgezeichnetsten Kennern des alttestamentlichen Israels. Dieses Buch, aus dem unsere Übersetzung stammt, ist das Hauptwerk des Verfassers von der Geschichte und vom gesellschaftlichen und religiösen Leben Israels.

Das Levitentum ist der Ursprung und später ein Teil des alttestamentlichen Priestertums geworden. Das Levitentum hat eine große Rolle in der Entwicklung der alttestamentlichen Religion. Wenn es um Geschichte, Funktion und theologische Bedeutung des Priestertums im Alten Testament geht, muß auch von den Leviten die Rede sein. Leider muß man erkennen, daß sich über die Herkunft der Leviten und ihre frühe Geschichte nur wenig Sicheres sagen läßt, sondern sich vornehmlich nur Hypothesen benennen lassen. Wir hoffen aber, daß diese Übersetzung ein bißchen dazu beitragen wird auf diesem Gebiet im ungarischen Sprachraum mehr Licht zu schaffen.

A fordító előszava:

Ezen fordítás csupán egy részlet, az egyik fejezet DE VAUX, Roland, *Das Alte Testament und seine Lebensordnungen* c. könyvéből (Herder 1960, II. kt. VI. fej., 192–207.). Roland de Vaux, OP (1903–1971) 1933-tól professzora, majd 1945–1965 között igazgatója volt a jeruzsálemi „École Biblique et Archéologique Française“-nek. Ő vezette az ásatásokat Tell el-Fara-nál, Tell Keisan-nál és – ami a legfontosabb – Khirbet Qumran-nál. 1953-tól kezdődően ő volt a kiadója a qumráni szövegeknek (DJD). Jelentős régészeti munkássága mellett ő az ószövetségi Izrael egyik legkiválóbb ismerője. Ez a mű, amelyből ez a fejezet származik, az Izrael történelméről, társadalmi és vallási életéről írott főműve.

A levitaság az ószövetségi papság kiindulópontját, majd pedig a papság egy részét jelentette. Igen jelentős szerepe volt a levitaságnak az ószövetségi vallás fejlődésében olyannyira, hogy ha a papság ószövetségi történetét, szerepét és teológiai jelentőségét akarjuk vizsgálni, akkor nem kerülhetjük ki a levitaságot. Sajnos azt el kell ismernünk, hogy a levitaság eredetéről és korai történelméről kevés biztosat mondhatunk,

sőt jórészt csak hipotéziseket állíthatunk fel róla. De bízunk benne, hogy ez a fordítás is hozzásegít egy kicsit ahhoz, hogy a magyar olvasóközönség világosabban lásson ezen a téren.

Számos bibliai szövegben a klérus tagjait „levitáknak”, vagy „Lévi fiainak” nevezik, és ezt a leszármazást szükséges követelményként jelölik meg ahhoz, hogy a szent szolgálatnál helyet kaphasson valaki. Ezek a szövegek nehéz kérdéseket vetnek fel, most ezeket vizsgáljuk meg anélkül, hogy minden esetben kielégítő megoldást adhatnánk.

1. Etimológia

A lévi szó etimológiája bizonytalan. A héberben az *lvh* gyöknek három jelentése van, s hol egyik, hol másik jelentéssel hozták kapcsolatba a lévi szót:

1. „Körben forogni”, a levita eszerint olyan ember lenne, aki dervis, vagy próféta módjára eksztatikus táncban körbe-körbe forog;

2. „Kísér, ragaszkodik valakihez”, ez az az eredeztetés, amit maga a Biblia ad elő: a szülésnél Lea Lévinek nevezi a fiát, mert azt mondja, „most már ragaszkodni fog hozzám az uram”, Gen 29, 34; Lévi törzsének tagjai Áronhoz *ragaszkodnak*, Num 18, 2.4. Arab nyelvben az ennek megfelelő gyök a *vli* (betűcserével), amiből a *veli* származik: „az, aki Istenhez ragaszkodik; szent személy”;

3. És végül „kölcsonöz, zálogba ad”; jóllehet a Biblia az *lvh* igét nem használja ebben az értelemben a levitákra, mégis vannak ezzel rokon kifejezései: a levitákat Jahvének *adják* az elsőszülöttek helyett, Num 3, 12; 8, 16; a fiatal Sámuel *átengedik* Jahvének, 1Sám 1, 28. Aztán több arábiai mineus feliraton a *lv`* szót olyan dolgokra, vagy személyekre alkalmazzák, amelyeket az istenségnek ajánlottak fel, vagy neki szenteltek.

Az első hipotézist erőltetettsége miatt kizárhatjuk. A másodikat a Biblia támasztja alá, de tudjuk, hogy a szavak Bibliában megadott etimológiája nem mindig a szó valós jelentését adja. A harmadik felveti a levitaság eredetét, amit ezen fejezet végén fogunk tárgyalni. Ez a három hipotézis funkciót jelentő szóként akarja magyarázni a lévi szót, viszont a Biblia szerint ez a szó először tulajdonnév volt, Jákob egyik fiának a neve. Ez a személynév talán a Lévi-Él rövidített formája, amit Mariból való szövegek is használnak, *La-vi-ili*, sőt ez egyiptomi átirásban is ismert volt, *Rv`r*. Ennek a névnek a jelentése „Isten védelmezettje, Istenhez ragaszkodó” vagy valami hasonló lehetett.

2. Az öröklődő papság

Az ókori keleten a mesterségek általában örökölhetők voltak, és a foglalkozás apáról fiúra szállt. Ez különösen Egyiptomra volt érvényes, ahol egy időben nem lehetett más foglalkozást gyakorolni, csak azt, amelybe az ember beleszületett. Hosszú genealógiák világítják meg azt a jelentőséget, amit ezen utódlásnak tulajdonítanak; I. Dáriusz idejében egy építész azt állítja magáról, hogy ősei nyolcvan építész nemzedéki, Imhotep-nek, a szakkarai piramis építettségének koráig mennek vissza.

A folyamatosság különösen a papságban volt ajánlatos: ez biztosította a szentélyek jó ellátását és őrzését, azon tennivalók elvégzését, amelyek hozzáértést követeltek, a kultusz állandóságát. Egyiptomban a papság öröklődése legalább a 19. dinasztia korától megvolt, és a papi leszármazást igazoló okmány biztosította a szent feladatokhoz való hozzájutást. Asszíriában az apáról fiúra való utódlás legalább a papság egyes csoportjainál megvolt. Egyes föníciai és pun feliratok is tanúskodnak papi nemzetségekről. Úgy tűnik, hogy Palmíra lakóinál a papság meghatározott családokhoz tartozott. Az iszlám előtti araboknál minden szentély egy-egy család tulajdonában volt, és abban is öröklődött tovább. Gondolhatunk azokra a nagy papi családokra is – egy másik környezetben –, akik kapcsolatban voltak a görög szentélyekkel.

Tehát nem meglepő, hogy Izraelben a papság örökölhető volt. Felmutathatunk néhány példát elismerten régi szövegekből: az a levita, akit Micha papjává fogad, Dán szentélyének lesz a papja, és itt él tovább az ő nemzetsége, Bir 18, 30; Silóban Héli végezte a papi szolgálatot, és mindkét fia szintén pap volt, 1Sám 1–2; Kirjat-Jearimban a frigyláda mellett Abinadab leszármazottai voltak a papok, 1Sám 7, 1; 2Sám 6, 3; Achimeleknek és atyjának egész nemzetsége voltak Nob papjai, 1Sám 22, 11, akik közül Saul 85-öt megöletett, de Ebjatar megmenekült, és Dávid papja lett, 1Sám 22, 18–23.

Másrészt a leviták ugyanezekben a régi szövegekben idegenként jelennek meg abban a környezetben, amelyben tevékenykednek. A Bir 17–18-ban szereplő levita egy letelepedett idegen volt, *gér* a júdai Betlehemben. Micha Efraim hegyvidékén fogadja őt fel, de később a dánitákkal észak felé vonul. A Bir 19-ben szereplő levita is egy Efraim hegységében letelepedett idegen, a júdai Betlehemből vett mellékfeleséget, és nem a rokonságához megy panaszával Gibea bűnének megbosszulásáért, ahogy a vérbosszú törvénye előírja, hanem Izrael összes törzséhez. Ezekből a szövegekből egyrészt az világlik ki,

hogy a papság meghatározott családokhoz tartozott, másrészt az, hogy jóllehet ezek a családok meghatározott szentélyhez kapcsolódtak, mégsem gyökereztek meg egyazon vidéken. Ez egy olyan emberi csoportosulás képzetét veti fel, amelyben az összetartó erőt nem a közös szülőföld jelenti, hanem a közös szolgálat: s ez egy papi törzs.

3. Lévi papi törzse

A Biblia végső redakciója a következőképpen mutatja be az izraelita papságot. Lévi-nek, Jákob fiának a leszármazottai, Isten pozitív kezdeményezése révén arra lettek kiválasztva, hogy a szent szolgálatot végezzék, Num 1, 51; 3, 6kk. Isten kiemelte őket, illetve Istennek adták őket Izrael elsőszülöttei helyett, Num 3, 12; 8, 6. A Num 3, 6 szerint Áron szolgálataiban állnak, de az Ex 32, 25–29 szerint Áron ellenében állítják őket szolgálatba, mert Áron megengedte a bálványimádást; a Deut 10, 6–9 mai szövege szerint pedig Áron halála után választotta ki őket Mózes.

Ők különleges helyet foglalnak el a népen belül: nem számolják meg őket a többi törzsszel együtt, Num 1, 4kk.; az egész 4. fejezet; 26, 62. Nem kapnak örökséget Izraelben, Num 18, 20; Deut 18, 1, nem kapnak földet Kánaán felosztásakor, mert Jahve az ő örökségük, Józs 13, 14.33; 14, 3k.; 18, 7, de biztosítanak számukra jövedelmet: a tizedet, Num 18, 21–24, és földet a 12 törzs területéből, a levita városokat, Num 35, 1–8; Józs 21, 1–42; 1Kron 6, 39–66. Idővel aztán a papság tagjait is Lévi fiainak, vagy levitáknak nevezik.

Ezen a törzsön belül egy nemzetség ígéretet kap az örök papságra; ezzel alávetik ennek a többi levitát, akik a kultusz alsóbbrendű szolgálatait végzik. Ez a kiemelt nemzetség Áron családja, Mózes testvéréé, Ex 29, 9.44; 40, 15. Áronról a papság a fiaira, Eleázárra és Itamárra száll át, Num 3, 4; Pinchász, Eleázár fia ismét megkapja az ígéretet, Num 25, 11kk. Az 1Kron 24, 3 szerint Siló papsága, aztán Nob és Jeruzsálem papsága Itamár leszármazottaiból tevődik össze Ebjatar eltaszításáig. Cádok, aki Ebjatar helyébe lép, 1Kir 2, 35, Eleázár leszármazottja, és az ő családja lett Jeruzsálem papsága egészen a templom pusztulásáig, 1Kron 5, 30–41; 6, 35–38; Ezd 7, 1–5.

Levita genealógiák sokszor előfordulnak, Gen 46, 11; Ex 6, 16–25; Num 26, 57–60, és mindenekelőtt az 1Kron 5, 27–6, 38, amely a fogságig ad leírást. Ezen nemzetségtáblák jelentőségét mutatja egy a fogságból való visszatérés utáni időből eredő közjáték: azokat, akik nem

tudják igazolni leszármazásukat, kizárják a papságból, Ezd 2, 62; Neh 7, 64.

4. A történelmi fejlődés

Ha összehasonlítjuk ezeket a szövegeket, kitűnik belőlük, hogy nem adnak egységes leírást. Utalhatunk arra a bizonytalanságra, ami a leviták szolgálatra való kiválasztásának szempontjában és motívumában mutatkozik. Az Ex 6, 16–25-beli genealógiát később rakták össze, a Num 26, 57k-beli genealógia a levita nemzetségek két különböző felosztását állítja szembe. Az 1Kón 5–6 genealógiái különböző híradásokat egyesítenek és harmonizálnak magukban. Másrészt azok az adatok, amelyek későbbi redakció útján kerültek a szövegbe nem egyeztethetők össze teljesen azokkal az adatokkal, amelyeket a korábbi szövegek mondanak. Ebből arra következtethetünk, hogy az egy meghatározott törzsnek a kultikus funkciókhoz való kizárólagos jogát és Jeruzsálem papságának az uralkodó szerepét későbbi korból vetítették vissza a nép történelmének kezdeteire, és ez a két előjog csak egy hosszabb folyamat végén alakult ki.

4a. Nem-levita papok

A bírák korában és a kora királyság idején nem volt minden pap „levita”. Az efraimita Micha saját fiát állítja papi szolgálatba, Bir 17, 5. Sámuel szintén Efraim törzséből származik, 1Sám 1, 1, s mégis a silói szentélyhez kötődik, papi kötenyt, efodot visel, 1Sám 2, 18, áldozatot mutat be, 1Sám 7, 9; 9, 13; 10, 8. Csak később illesztik be Sámuel és őseit Lévi törzsének egyik nemzetségébe, 1Kir 6, 18–23. Abinadab Kirjat-Jearimból származik, mégis a frigyláda papjává teszi a fiát, Eleázárt, 1Sám 7, 1. Dávid papjai között megemlítik Dávid fiait is, azaz júdaitákat, 2Sám 8, 18, és a jairita Irát, Manassze egyik nemzetségéből, 2Sám 20, 26; még az 1Krón 18, 17 sem ad alapot ahhoz az elképzeléshez, hogy a *kohen* szó itt a „pap”-tól eltérő jelentést hordozna.

I. Jeroboámnál is egy különleges eset áll elő: az 1Kir 12, 31; 13, 33 (vö. 2Kir 17, 32); 2Krón 13, 9 szerint ő Bételbe, a maga királyi szentélyébe nem Lévi törzséből származó papokat iktat be. De éppen a fent említett esetek tették ezt számára lehetővé, hisz ez a helyzet még a jeruzsálemi templom papságánál is megjelenik. Viszont ezek a szövegek a deuteronomista redakcióból származnak és Júdából erednek; ezek egy velük rivalizáló és gyűlölt szentélyt ítélnek el. Vajon nem akartak-e Jeroboámnak és a bételi papságnak kárt okozni? De azért az északi

királyság más szentélyeiben akadtak leviták is, vö. Deut 18, 6 és 2Kir 23, 9 szerint a Jeroboám által alapított más királyi szentélyekben és Dánban, Bir 18, 30.

Ez a szentély a dániták vándorlásának idejére megy vissza, mely kornak a történelme a papság szempontjából igen jelentős, Bir 17–18: Micha saját fiát nevezte ki házi szentélye papjává. Amikor viszont arra járt egy levita, akkor rögtön őt fogadja fel és azt mondja: „Most már tudom, hogy Jahve jót tesz velem, mert levita papom van”, Bir 17, 13. Ez a levita Jonatán, Mózes fiának, Gersomnak a fia, Bir 18, 30. Nincs okunk arra, hogy kétségbe vonjuk ezt a leszármazást, amelyet egy régi beszámoló ad meg, és ami a masszorétákat annyira megbotránkozttatta, hogy ők a „Mózes” helyett egy mássalhangzó beiktatásával Manasszét akartak olvasni. Később már nem volt ok arra, hogy Mózes levita származását tagadják, amit az Ex 2, 1 elohista hagyománya, és a papi hagyomány állít, Ex 6, 20; Num 26, 59, valamint a krónikás történetíró kifejezetten kijelent, 1Krón 5, 29; 23, 13.

Tehát a bírák korától kezdve előnyben részesítették azt, hogy a pap levita eredetű legyen, és az egyetlen levita, akinek ebből a korból ismerjük a családfáját, Mózesről és rajta keresztül Lévitől származik. Később, a VIII. század első felében már vitathatatlanul létezett Lévi papi törzse, és ennek a papságban monopol helyzete volt, Deut 33, 8–11. Mint Izrael többi törzse, bizonyára Lévi papi törzse is felvett magába idegen elemeket, de ez a betagozódás a meglévő törzsi maghoz kapcsolódóan történt.

4b. Levita papok

Az 1–2Kir csak a jeruzsálemi papság iránt érdeklődik, amiről később tárgyalunk (de ez cikkünkön túlterjed). Jeroboám lázadásán kívül, ami talán – amint mondtuk – megalapozatlan volt, ezek a könyvek egyszer sem említik a levitákat; a Deuteronomiumot kell felütnünk ahhoz, hogy a királyság korabeli levitákról halljunk. A napjainkban még mindig fennálló vélemény szerint ez a könyv állítja helyre a papok és leviták közti egyensúlyt, amikor ugyanazokat a feladatokat adja egyiknek és másiknak is. Lévi egész törzse van kiválasztva arra, hogy a frigyládát hordozza, Istent szolgálja és a népet megáldja, Deut 10, 8; e törzs tagjait egyszerre hívják „papoknak, levitáknak” Deut 17, 9. 18; 18, 1; 21, 5; 24, 8; 31, 9. A Deut 18, 1-et így kell lefordítani: „a levita papoknak, vagyis Lévi egész törzsének”, azaz értelmező jelzőként, és semmiként sem „a levita papoknak és Lévi egész törzsének” formában, ahol megkülönböztetjük a pap levitákat a törzs többi tagjától, akik nem

papok. Vannak persze olyan szövegek, ahol külön van szó papokról és külön levitákról, de ezen szövegek összehasonlítása azt mutatja, hogy a kifejezéseket szinonimákként használják. Ezért van az, hogy azok, akik a ládát hordják a Deut 31, 9-ben Lévi törzséből való papok, míg a 31, 25-ben leviták. A Deut 18, 6. előírja, hogy az a levita, aki a központi szentélyhez megy, ott a papi feladatokat ugyanúgy végezhesse, mint a többi levita testvére.

Ennek ellenére magában a Deuteronomiumban megállapítható egy bizonyos megkülönböztetés. Újabban azt mondják, hogy a levita papok a központi szentély kultusz-szolgái voltak, de ez nem alkalmazható a Deut 21, 5-re, ahol a levita papok egy közelebből meg nem határozott városhoz tartoznak, amelynek a közelében gyilkosság történt. Viszont a Deut 18, 7-ben „leviták” helyett „levita papokat” várnánk, hisz itt kifejezetten a központi szentélyről van szó. Tehát a Deuteronomium terminológiája nem egészen következetes, és azt ajánlja, hogy minden levita elláthassa a papi feladatokat. De a gyakorlatban nem minden levita gyakorolta, mert túl sokan voltak ahhoz, hogy mindnyájan ezzel foglalkozhattak volna. Mivel nem végeztek oltárszolgálatot, nem is részesültek ezek a leviták az oltárról eredő keresetből, Lev 18, 1–4, és mivel törzsük nem kapott földet, ők jövedelem nélkül maradtak. Ezért ajánlja a Deuteronomium az izraeliták jótékonykodásába „a levitát, aki városodban lakik”, ugyanúgy, mint az idegent, árvát, özvegyet, vagyis mindazokat, akiknek nincs biztosítva a létfenntartásuk, Deut 12, 12.18k.; 14, 27. 29; 16, 11. 14; 26, 11kk. De minden levitának megmaradnak a papi jogai, és amikor a központi szentélybe megy, nemcsak a maga szolgálatát végzi el, hanem ugyanolyan részt kap az áldozatokból, mint levita testvérei, akik szorosán a szentélyhez tartoznak, Deut 18, 6k.

Ezek az előírások nem Jozija reformjának az előírásai. Ezek régebbiek azoktól, és a reformra nem is lehet teljességében alkalmazni őket, vö. 2Kir 23, 9: „A magaslatok papjai nem mehettek föl Jeruzsálembe az Úr oltárára, de ettek kovásztalan kenyeret testvéreik között”. Ezek a „magaslatok papjai” levitákat jelentenek, és a jeruzsálemi klérus, előjogait féltve, megtiltotta nekik, hogy részt vehessenek a kultuszban. A kovásztalan kenyerek említése bizonyára a nagy pászka ünnepre vonatkozik, amelyet a reform vezetett be újból, 2Kir 23, 21kk.: ahelyett, hogy a Deut 18, 6k-ét alkalmazná, a Deut 21, 11k. előírásait követi.

Jóllehet a leviták azon állapota, ahogyan azt a Deuteronomium leírja, nem Jozija reformjának az eredménye, mégis egyfajta kultusz-centralizációs mozgalommal kell kapcsolatba hoznunk. Itt azzal a problémával találkozunk ismét, amely az egyetlen szentélyről szóló deuteronomista törvényt állt fenn (vö. 169k.). A szentélyben szolgáló leviták és a törzsek között szétszórtan élő leviták közti effajta állapotbeli különbség vagy annak a reformtervezetnek a következménye, melyet az északi királyság levitái dolgoztak ki az általuk ellátott szentély számára, vagy az Uzija által megkísérelt reform előidézte állapotot tükrözi vissza. De a papság kérdése ennél általánosabb, és így lehetséges egy harmadik megoldás: minden olyan reform vagy reformtervezet előtt, amely arra törekedett, hogy a törvényes kultusz számára egyetlen helyet határozzon meg, mindkét királyságban volt egy mozgalom, amelyben a hívek a nagy állami szentélyekhez, Jeruzsálemhez ill. Bételhez vonultak. A vidéki szentélyek továbbra is fennmaradtak, de a klérusuk megszenvedte ezt a konkurenciát, a jövedelmük lecsökkent, a tagjaik közül sokan elvesztették az állásukat. Jóllehet pontenciálisan alkalmasak maradtak a papságra, de most a letelepedett idegenek állapotába süllyedtek, a *gérím*-ébe, ahogy a Deuteronomium nevezi ezeket. Így alakulhatott ki egy gyakorlati, ha nem is jogi különbség a nagy szentélyek papjai és a vidéki papok között.

4c. Papok és leviták

A papok és leviták közti különbséget, amely a Deuteronomiumban rejtve maradt, Ezekiel mondja ki. A fő szöveg az Ez 44, 6–31. Az izraeliták vétkeztek azzal, hogy körülméletlenül vezettek be a templomi szolgálatba. Ez a templomban közszolgálatot teljesítő szolgákra, „Salamon szolgáinak az utódjaira” utal, vö. Ezd 2, 55–58, az „odaadottakra”, *netinim* = *templom-szolgák*, akiknek az eredetét az Ezd 8, 20 Dávidra vezeti vissza. Azt mondja a próféta, hogy ezeket azokkal a levitákkal kell kicserélni, akik részt vettek a bálványimádásban, és ezért büntetésből a tulajdonképpeni papi funkciókból kizárják őket: nekik kell levágni az áldozati állatokat, és a nép szolgálatára lenni, Ez 44, 6–14. Világos, hogy nem a bálványistenek papjairól van szó, hisz ezeknek Ezekiel nem adhatott volna helyet a templomban. Azokról a levitákról van szó, akik a kis szentélyekben szolgáltak, ahol többé-kevésbé tiszta kultuszt végeztek, a Deut-ban szereplő vidéki levitákról, akiket a Jozija reformjáról szóló beszámoló „magaslati szentélyek papjainak” nevez, és eltávolít az oltártól, 2Kir 23, 9. Érezhetően kivehető Ezekielnél ezen

reformnak és azon közbeeső eseményeknek a visszhangja, amelyeket a reform idézett elő, és a próféta hangjának az élessége azt mutatja, hogy ezek a harcok nem rég történtek. Végül is ezen leviták helyzetét a következőképpen határozták meg: a klérushoz tartoznak, de alacsonyabb rangban.

Ezekiel szembeállítja velük a levita papokat, ami ismét a Deut-ra emlékeztet. Nekik vannak fenntartva a papi funkciók: egyedül nekik szabad Jahvéhoz közeledni, a hájat és a vért áldozatul elégetni, a szentélybe bemenni. Mivel ilyen közel állnak a szent dolgokhoz, különleges tisztasági előírások megtartására kötelezik őket, Ez 44, 15–31. Az Ez 44, 15, de a 40, 46; 43, 19; 48, 11 is őket nevezi Cádok fiainak, azaz ők képezik a jeruzsálemi templom papságát. Ezzel is Jozija reformját erősíti meg Ezekiel.

Más szövegek is tanúskodnak a kléruson belüli megkülönböztetésről: Ez 45, 40k.: külön helyük van azoknak „a papoknak, akik a templomi szolgálatot végzik”, és azoknak „a papoknak, akik az oltárszolgálatot végzik; ezek Cádok fiai”. Ez 45, 4k.: külön földterületük van azoknak a papoknak, akik a szentélyben teljesítenek szolgálatot, és külön a levitáknak, akik a templomban teljesítenek szolgálatot. Ez 46, 20–24: külön konyhájuk van a „papoknak” a bűnért való áldozatok megfőzésére, és külön a „templom-szolgáknak” a nép adományainak megfőzésére. Ez 48, 11–14: a templomot körülvevő területet a papoknak, Cádok fiainak adják, akik nem mentek vallási tévedésbe, mint a leviták, akiknek más területet adnak. Mindezek a különbségek megegyeznek és egybevágnak az Ez 44, 6–31-gyel, ami szerint a leviták „a templomban teljesítenek szolgálatot”, 15. vers. Viszont meg kell jegyezni, hogy az Ez 40, 45k. mindkét csoportot „papoknak” nevezi. Biztos még nagyon közel vagyunk a Deut-hoz.

Ezekiel tehát nem teremt valami gyökeresen újat, hanem normalizálja azt a helyzetet, amely már régóta fennállt, és jobban kiélezte Jozija reformját. Ezzel csak a Papi irat törvényadását kell összehasonlítani. A feltételezett keret a pusztai tartózkodás: a Num 3, 6–9 szerint a leviták Áronnak és fiainak a szolgálatára vannak rendelve, nekik *adták* őket, ők végzik a szent sátorban a szolgálatot. A Num 8, 19 szerint is Áronnak és fiainak *adták* őket a szent sátor szolgálatára. A fő szöveg, a Num 18, 1–7 szerint a leviták Áron és a szent sátor szolgálatát végzik. *Átadtottak* ők, de a tulajdonképpeni papi feladatokat Áron és fiai végzik, konkrétan az oltár és a szentély szolgálatát, *mindazt, ami a függöny mögött van.* A

párhuzam szemmel látható: a pusztai szent sátor megfelel Ezekiel templomának, a leviták „átadottak”, akik Ezekielnél azoknak az „átadottaknak” felelnek meg, akiket egykor a templom szolgálatára rendelték. Ezen egybecsen-gések mellett a különbségek csak másodrangúak: a legfontosabb abban áll, hogy a Num a papságot Áronhoz köti, míg Ezekiel „Cádok fiainak” nevezi őket. Később meglátjuk majd, hogy mit jelent ez a csere (ez a cikkünkben nem szerepel). Köztudott, hogy a Num redakciója későbbi, mint Ezekiel könyve: a kifejtése világosabb, nyugodtabb és nem polemizáló, a levitáknak az „átadottakhoz” hasonlítását a fogságból való visszatéréskor még nem foganatosították, vö. az Ezd 2 és 8, 20 listáival, és a papok ároni leszármazását Ezd és Neh könyvében csak másodlagos helyeken említik, Ezd 7, 1–5; Neh 10, 39; 12, 47. Másrészt nehéznek tűnik elfogadni, hogy olyan törvényadó részekre, mint amilyenek a Num-ben vannak, egy eszménykép leírása, mint amilyen az Ezekielé, befolyással lett volna. Valószínűbb, hogy a Num és Ez szövegei két közismert párhuzamot mutatnak be, melyek azonos forrásból erednek: abból a helyzetből, amit a Jozija féle reform teremtett Jeruzsálemben, és nem lehetetlen az sem, hogy a Num törvényei azokból a rendeletekből fejlődtek ki, melyeket a templom papjai adtak ki a királyság végén.

Mindenesetre a papoktól megkülönböztetett leviták alacsony rangra szorítása megmagyarázza azt a tényt, hogy a leviták kevés hajlandóságot mutattak arra, hogy a fogságból visszatérjenek; az Ezd 2, 40 = Neh 7, 43 listáján a 4289 pap mellett csak 74 levita szerepel, és Ezdrás a saját útjára csak nagy nehézséggel tud megnyerni 38 levitát, Ezd 8, 18k. A második templom papságával kapcsolatban meglátjuk majd, hogy a leviták megpróbálták önállóvá tenni magukat (ez is túlterjed cikkünkön).

5. Levitavárosok

A Deut leírása szerint a leviták letelepedett idegenekként élnek az egész országban szétszórta, akiket a nép gondoskodásába ajánlanak, Ezekiel tervrajza szerint kapnak egy területet Jeruzsálem közelében, viszont Józsué könyve szerint, Józs 21, 1–42, kiosztanak nekik negyvennyolc várost és azok közvetlen környékét, amelyeket az egyes törzsek területén arányosan számolnak ki, néhány kivételtől eltekintve. Ez a jegyzék megvan az 1Krn 6, 39–66-ban is. Ez az intézkedés Isten Mózesnek adott parancsának végrehajtását jelenti, Józs 21, 2, amint ezt a Num 35, 1–8 valóban előírja. Aztán a jubileumi évről szóló törvény

egy külön kitévelt tartalmaz, ami ezekre a városokra vonatkozik, Lev 25, 33k. A központi szöveg, amelytől az összes többi függ, az a Józs 21.

Ez a szöveg egy nagyon nehéz problémát vet fel. Első ránézésre ezeknek a levita városoknak a rendje egy később kidolgozott utópiának tűnik: lehetetlen elképzelni, hogy 48 várost – elméletileg négyet minden törzs területéből – s köztük sok jelentős várost, kizárólag a levitáknak engedtek volna át, olyan területtel együtt, amelynek a Num 35, 5 szerint megváltoztathatatlanok a méretei. Ez a lista magába foglalja a hat menedékvárost, Num 35, 6; Józs 21, 13. 21. 27, ami egy az alapját tekintve régi intézményt mutat be, de a levitavárosok és a menedékvárosok közti kapcsolat csak másodlagos; a menedékvárosokról szóló önálló szövegek nem említik ezek levitaváros jellegét. A listák feltételezik a papok és leviták közti világos megkülönböztetést, a leviták három osztályra tagolt szervezetét, és azt, hogy a papokat „Áron fiainak” nevezik, azaz olyan dolgokat, amelyek egyetlen fogság előtti szövegben sem fordulnak elő.

Tehát a mai formájában a Józs 21, valamint a menedékvárosokról szóló Józs 20 Józsue könyvének legkésőbbi megfogalmazásához tartoznak. Innen nem derül ki, hogy ezeket egy papi redaktor vagy egy késői deuteronomista redaktor készítette-e. De éppen úgy, ahogy a menedékvárosokról szóló fejezet magja ősi, ugyanúgy a levita városok listája is támaszkodhat olyan hagyományra, mely a fogság előtti eredetű. Újabban két hipotézist alkottak: az első azt állítja, hogy a felsorolt városok közül néhányat csak Dávid uralmának végén, illetve Salamon alatt foglalták el az izraeliták; eszerint az eredeti listát és a levitavárosok intézményét ebből a korból, Salamon korából eredeztethetjük. Ezzel a második hipotézis szembeállítja a lista egyik figyelemre méltó részletét: ha ezeket a városokat megjelöljük a térképen, akkor két zóna marad fenn, ahol nem laktak leviták, éspedig Júda királyságának közepe Jeruzsálemtől délre és Izrael királyságának a központja (kivéve Szichem). Erre Jozija reformjában keresik a magyarázatot: a király Júda összes papját Jeruzsálembé gyűjtötte, 2Kir 23, 8, és Szamaria városaiban a magaslati szentélyek papjait elpusztította, 2Kir 23, 19k. Eszerint a lista Jozija korából, vagy kevéssel későbből, de a fogságból való visszatérés előtti időből származna. Ez a magyarázat nem meggyőző: a 2Kir 23, 19k. történeti hitelessége megerősítésre szorul; a 2Kir 23, 8 azt is elmondja, hogy Jozija „Gebától egészen Beersebaig” minden városból összegyűjtötte a papokat, ez pedig Júda egész területét

jelenti, ahol az említett hézag kivételével egy tucat levitaváros volt. Megmarad még az az elképzelés, hogy a lista a Jozija által bevezetett intézkedéseket nem a befejezett állapotukban írja le. Ebben az esetben az első hipotézis nem magyarázza meg a hézagokat, a második pedig csak a hézagokat magyarázza, és a többit nem érinti.

Ez a kérdés tehát rejtély. De mégis, az utópisztikus elrendezésétől eltekintve, régi okmányon kell alapulnia, amely megfelelt a valóságnak. Ezen városok közül sokat említenek másutt is papi családok lakóhelyeként. Másrészt viszont ez nem felel meg egy olyan listának, amely a levitákra bízott szentélyeket sorolná fel. Éppen ellenkezőleg, úgy tűnik, hogy ezek olyan városok, amelyekben a nagy működő szentélyeken kívül élő leviták laktak, olyan leviták, akiknek nem volt biztos jövedelmük, akik tehát a Deut-ban leírt leviták állapotában voltak. Az első hipotézis kis megváltoztatásával megkockáztatjuk azt a véleményt, hogy a lista eredetileg a szétszórtan élő levita lakosságot írja le a templom alapítása utáni korból, amikor a templom a Jeruzsálem környéki kultikus személyzetet magába szippantotta (ez megmagyarázná a Júdában levő hézagot), és kevéssel a hivatalos bételi kultusz megszervezése utáni korból (ami hasonló módon megmagyarázná az Izraelben levő hézagot).

6. Papi Lévi törzs és profán Lévi törzs

A Biblia szerint ez a papi törzs Lévitől, Jákob 12 fiának egyikétől származik. Amint láttuk Mózes áldásában, Deut 33, 8–11, ez a Lévi, aki ebben az esetben a maga leszármazottait jelképezi, kapja örökségül a papi feladatkört. Két másik szöveg viszont teljesen más megvilágításba állítja Lévit. Jákob áldásában, Gen 49, 5kk., Simeon és Lévi elítélésben részesülnek erőszakos cselekedetük miatt: embereket öltek meg, bikákat csonkítottak meg, emiatt szét fognak szóródni Izraelben. Nyilvánvaló, hogy ez a szöveg ugyanarra a hagyományra hivatkozik, mint a Gen 34: hogy megbosszulják a húgukon, Dinán, esett szégyent, Simeon és Lévi áruló módon megtámadják Szichem lakóit, minden férfit megölnék, és elhajtják az állataikat; emiatt tesz nekik szemrehányást Jákob. Más szövegekből tudjuk, hogy Simeon profán csoport volt, amely nagyon hamar elveszítette a függetlenségét, és tagjai szétszórtak Júda területén. Ésszerű tehát arra következtetni, hogy volt egy profán Lévi törzs is, amelynek hasonló volt a sorsa a Simeonéval.

Mégis egyes kritikusok ezt a következtetést elvetik, mert ők a Gen 34-beli beszámolót legendának tekintik, és a Gen 49 jövendölését Lévi papi

törzsének letelepedés utáni helyzetére vonatkozó magyarázatnak tartják, amikor ez a törzs semmilyen politikai szerepet nem játszott, és tagjai az összes törzs között szétszórta éltek: eszerint sohasem lett volna profán Lévi-törzs. De Lévi az ősi tizenkét-törzs szisztéma egyik tagja, és nem valószínű, hogy egy későbbi időben, amikor az ország felosztása megfelel a törzsi felosztásnak, bevezettek volna ebbe a szisztémába egy olyan törzset, amelynek éppen az a sajátossága, hogy nem birtokol földterületet. Jákob áldása mai formájában Dávid királyságának idejére megy vissza, a különböző jövedölések részben még korábbiak is. Ami a Gen 34-et illeti, ez a beszámoló nem valamely etiológiai beszámoló ismertető jegyeit mutatja; nem tartalmaz utalásokat Simeon és Lévi szétszóródására, pedig az általunk bíralt tézis szerint ez a beszámoló ezen törzsek szétszóródásának magyarázataként keletkezett volna. Ez az elbeszélés olyan eseményt ír le, aminek a következményeit a Gen 49, 5kk. adja meg. Ez az esemény Izrael előtörténetének egyik epizódja: a rokon Simeon és Lévi csoportnak Szichemben volt egy zűrös ügye. Ez történhetett a nyájakkal való vándorlásuk alkalmával, vagy akkor, amikor ők ezen a vidéken laktak Efraim és Manassze érkezése előtt, akik később dél felé szorították Simeon és Lévi törzsének maradványait. Erről csak hipotéziseket tudunk felállítani, de ezt a nagyon régi hagyományt, ami a Mózes előtti időre nyúlik vissza, nem dobhatjuk el. Létezett egy profán Lévi törzs, melynek az őse olyan személynevet viselt, amit ékírásos és egyiptomi szövegek a maga teljes alakjában bizonyítanak.

De a minket érdeklő probléma ezzel még nincs megoldva. Ténylegesen elfogadhatjuk, és ezzel meg is védjük azt a nézetet, hogy a profán Lévi törzs és a papi lévi törzs között csak véletlenszerű kapcsolat van: a papi Lévi törzsnek ugyanaz volt a neve, amely kifejezte szolgálatát, ez a szolgálat örökölhető lett, és a névazonosság vezetett ennek a papi törzssé vált csoportnak és a később eltűnt profán törzsnek az összekapcsolódásához. Ez felveti a következő kérdést: a levitaság eredetének kérdését.

7. A levitaság eredete

A héberben a „Lévi”-nek és a „levítá”-nak ugyanaz a *levi* szó felel meg. De amikor Lévi törzsről van szó, akkor ez a szó névelőt kap, mint köznévi, *hallevi*, Ex 6, 19; Num 3, 20; Deut 10, 8, stb. Sok szöveg a többes számú *levijim* szót használja a leviták megjelölésére, amint a hivatás neveknél teszük.

Másrészt Észak-Arábiában, El-'Elában, a régi Dedánban, több feliratot találtak mineus írással, mineus dialektusban, amelyekben megtalálható az *lv`* szó, avagy a nőnemű *lv`t*. A héber *levi*-vel való hasonlóság alapján ezt néha „papnak”, sőt „levitának” fordították, és azt a következtetést vonták le, hogy a levitaságot a korai arab világból kölcsönözte Izrael, amivel a Sinainál került kapcsolatba. Eszerint a levitáknak a profán Lévi törzsszel való kapcsolata – akár létezett ez, akár nem – mesterséges.

Ezen feliratok beható vizsgálata, az epigráfia előrelépései, és az ősi Arábia története ettől igen eltérő eredményhez vezettek. A *lv`* vagy *lv`t* szó nem papot vagy papnőt jelent, hanem egy az istenségtől ajándékba kapott tárgyat, valamilyen zálogot jelent. Ez lehet egy személy, férfi vagy nő, de lehet egy dolog is, de sohasem jelöl kultusz-szolgát. Mivel a héber *levi*-től különbözik a jelentése, elképzelhető, hogy a két kifejezés között nincs semmilyen kapcsolat. Ha feltételezzük is azt, hogy a szó az azonos „szentelt / feláldozott, adott” főjelentésből a két nyelvben különböző irányba fejlődött, akkor sem mondhatjuk, hogy a héber a mineus nyelvből kölcsönözte. A mineusok Észak-Arábia egyik népe, királyaik Dedán vidékét legkorábban csak a Kr. e. IV. századtól tartották ellenőrzésük alatt. A *lv`* és *lv`t* szavak csak észak-arábiai mineus feliratokon fordulnak elő Dedánban, déli feliratokon, vagy bármely más dél-arábiai dialektusban egyszer sem. Tehát lehetséges, hogy ezt ők is Dedán egyik népcsoportjától vették át, amely nem volt sem mineus, sem korai arab nép. Aztán azt is figyelembe kell vennünk, hogy arab szerzők szerint az iszlám keletkezésekor Dedán oázisait zsidók lakták, és ezek a zsidó települések nagyon korai időre visszamenőknek tűnnek. Nabonid egyik újabban felfedezett felirata ennek a királynak tulajdonítja telepes katonáknak Észak-Arábiában, és pedig Dedánban való meghonosítását, akiket túlnyomó részt királyságának nyugati részéből toborzott: ha a *levi* szót valaki is kölcsön vette, akkor azok a mineusok voltak, akik megváltoztatták a kifejezés jelentését, és nőnemben megduplázták, ami a héberben nem fordult elő.

Másrészt az sem helyes, hogy azt mondjuk, hogy a „levita” a héberben először funkciót jelölő szó volt. Figyelemre méltó, hogy ez a szó csak egyszer fordul elő összetett formában köznévként, Neh 10,1, miközben a *kohen*-t igen gyakran használják így: „Jahve papja”, „a magaslati szentélyek papja”, „az én papom”, „a ti papotok”, „az ő papjuk”, stb. Formája és használata alapján a „levita” szó elsősorban

egy törzshöz tartozást jelent: „Lévi leszármazottját”, és nincs semmi alapunk arra, hogy a bibliai hagyományt elvessük, amely a levitákat mindig Lévi ősatyával köti össze.

A nagyon régi Gen 34 leírásában ismét megtaláljuk Simeon törzsének maradványát délről Júdához csatolva. Lévi törzsének maradványa valószínűleg őt kísérte. De míg a simeoniták asszimilálódtak a környezetükhöz, addig Lévi leszármazottjai a kultikus feladatokra specializálódtak. Az etnológia és a történelem más példákat is nyújt egy-egy kisebbség funkcionális, sőt kultikus specializálódásáról. A levitáknak Júdával és déllel való régi kapcsolata eléggé világos. A pátriárkai hagyomány szerint Lévi Leának a fia, akárcsak Simeon és Júda; a pusztai tartózkodásról szóló hagyomány szerint a pusztában bízták meg a levitákat a kultusz végzésével. Szorosan kapcsolódnak Mózeshez, aki közülük származik. Mózes biztos, hogy volt Egyiptomban és vele a leviták is, ami megmagyarázza a meglepően nagy számú egyiptomi nevet a leviták körében. A Num 26, 58 a levitáknak egy olyan nemzetségekre való felosztását adja meg, amely nem egyezik meg a három nagy család által képviselt három osztályra való kanonikus felosztással: gersoniták, kehátiták, meráriták. Ez a szöveg ugyanis öt nemzetséget sorol fel: libniták, hebroniták, machliták, musiták és korachiták. A görög fordítás kihagyja a machliták nemzetségét. A fennmaradó négy névből a musitákat általában Mózesről levezetett nemzetségnévnek veszik. A korachiták Koracchal vannak kapcsolatban, aki az 1Krn 2, 43-ban Káleb „fiainak” listáján jelenik meg. De ezek itt mindenekelőtt helységnevek, Korach itt Hebron és Tappuach mellett fekszik. Végül nyilvánvaló, hogy a libniták és hebroniták Libna és Hebron lakói. Ez a lista tehát, amely nagyon régi – mindenképpen a királyság kora előtti –, a leviták lakóhelyét látszólag Júda területén belül jelöli meg és erre korlátozza. De a bírák korától kezdődően kezdtek innen szétterjedni. Az a levita, akinek feleségével a gibeai büntett megesik, Efraim hegyvidékén lakik, de kapcsolatot tart Júdával, onnan szerez mellékfeleséget, Bir 19, 1. Micha levitája kapcsolatban volt Júda egyik nemzetségével, Bir 17, 7; ismerik őt a dániták, tehát tartózkodott valamikor náluk, Bir 18, 3. Először az Efraim hegyvidékén lakó Micha fogadja fel őt, Bir 17, 1, aztán követi a dánitákat egészen a Jordán forrásáig, Bir 18, 30. Semmi okunk nincs arra, hogy kétségbe vonjuk az ő levita eredetét, amit ezen utóbbi szöveg kijelent, őt a musita nemzetség tagjaként írva le. Ez csak egy egyedi esete a leviták

szétterjedésének; a leviták Izrael összes törzse között szétszóródva éltek, tekintettel arra, hogy átdolgozták azt a szöveget, amely a levita városok listájának az alapját képezte a Józs 21-ben (vö. 201kk.).

Ez a földrajzi elterjedés az eredeti mag megsokasodásával ment végbe, ami mint a többi törzsnél is egyének vagy csoportok felvétele által történt, itt konkrétan azon családok beilleszkedése által, amelyek anélkül, hogy levitikus eredetűek lettek volna, papi szolgálatot végeztek a különböző szentélyeknél.

Elismerjük, hogy hipotetikus a levitaság ősi történetének ez a rekonstrukciója, de úgy tűnik, hogy ez figyelembe veszi a ritka, régi szövegeket, amelyeknek megbízhatósága bebizonyított tény, és ez a rekonstrukció megmagyarázza a profán Lévi törzsnek – amely biztos, hogy létezett – a leviták papi törzsévé való átalakulását, ami aztán Izrael tanító intézménye lett. Mindenesetre semmi okunk sincs arra, hogy a levitaság eredetét Izraelen kívül keressük.

**Fordította:
Egeli Ferenc**